BANK EKOTIZIMLARINI RIVOJLANTIRISHNING XORIJ TAJRIBASI VA UNI O‘ZBEKISTON BANK TIZIMIGA TATBIQI

Shamshiev Sardor Zokir o’g’li
TDIU “Bank ishi” kafedrasi mustaqil izlanuvchisi

Ma’lumki, rivojlangan mamlakatlar bank tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanish ancha yuqori sur’atlarda rivojlanmoqda. O‘z-o‘zidan bu holat bank amaliyotida, jumladan, yangi zamonaviy bank xizmatlari sohasida ham o‘z ifodasini topmoqda.

Dunyoda moliyaviy texnologiyalar sanoatining qanday shakllanganligi va bu yo‘nalishda qaysi davlatlar yetakchilik qilayotgani haqidagi savolni o‘rganar ekanmiz, asosiy o‘yinchilar Amerika Qo‘shma Shtatlari, Buyuk Britaniya va Xitoy bo‘lgani haqida bir nechta ma’lumotlarni (reytinglarni) topishimiz mumkin.

Yetakchi Internet-banking banklari AQSHdagi Wellsfargo Bank 4,2 million mijozga xizmat ko‘rsatadi, Shvetsiyadagi Swedbank 1,5 million mijozga ega, Finlandiyadagi Nordia Bank Finlandda 1,2 million mijoz va Buyuk Britaniyaning First Direct Banki UKi 1 milliondan ortiq onlayn mijozlarga ega.

So‘nggi paytlarda MDH mamlakatlari orasida Rossiya Federatsiyasida Internet-banking tobora keng tarqalmoqda. Ayni paytda Rossiya Federatsiyasida Internet-bankingdan foydalanuvchi bank mijozlari soni 1,2-1,5 millionni tashkil etadi.

Yevropa Ittifoqida masofaviy bank xizmati biroz keyinroq paydo bo‘ldi, ammo ushbu xizmatdan foydalanuvchilar sonining o‘sish sur’ati yuqori dinamika bilan rivojlandi.

2-rasm. 2026-yilda Yevropa Ittifoqida masofaviy bank xizmatlaridan 2021-yilda Yevropa Ittifoqida masofaviy bank xizmatlaridan foydalanishda kattalar ishtiroki, foizda.[1]

2-rasmdan ko‘rinib turibdiki, Yevropa Ittifoqida 2026-yilda masofaviy bank ko‘rinib turibdiki, Yevropa Ittifoqida 2015-yilda masofaviy bank xizmatlaridan foydalanishda kattalar ishtirokining ulushi dunyoning boshqa ***mamlakatlariga qaraganda o‘rtacha ko‘rsatkichdan yuqori bo‘ldi. 2026-yil holatiga***

ko‘ra, Yevropa Ittifoqiga a’zo bo‘lgan 14 mamlakatda bu ko‘rsatkich o‘rtacha 46% darajasidan bir oz yuqori edi (1-rasm). [1]

Yevropa Ittifoqining ayrim mamlakatlarida masofaviy bank xizmatlaridan foydalanishga jalb qilish ko‘rsatkichlari o‘rtacha darajadan past edi. Masalan, ba’zi mamlakatlarda masofaviy bank xizmatlaridan katta yoshli aholining 5% dan ko‘pi foydalanmagan, masalan, Ruminiya, Bolgariya va Makedoniyada.[1]

Agar plastik kartochkalarga xizmat ko‘rsatish bo‘yicha xorijiy tajribaga nazar tashlaydigan bo‘lsak, bu to‘lov turi Avstraliya bank-moliya tizimida yigirma yildan ortiq vaqtdan beri qo‘llanilmoqda.

Avstraliya bank tizimi bu yo‘nalishda olib borilgan ishlari davomida katta tajriba to‘plagan. Keyingi yillarda ushbu sohaga yangi innovatsion g‘oyalar jadal joriy etilmoqda.

So‘rov natijalari shuni ko‘rsatadiki, bugungi kunda mamlakatda qariyb 47 million debet va kredit kartalari chiqarilgan bo‘lib, kuniga o‘rtacha 13 milliondan ortiq tranzaksiya amalga oshiriladi. Har bir mehnatga layoqatli aholi uchun chiqarilgan plastik kartochkalar soni 4 tadan ziyoddir.

Shunisi e’tiborga loyiqki, Avstraliyada debet karta egalari kartadan foydalanish uchun emitentga oyiga 3-5 AQSH dollari miqdorida “abonent to‘lovi” to‘laydilar. Avstraliyada debet kartalaridan tashqari kredit kartalari ham keng tarqalgan. Buning sababi, asosan, banklarning qisqa muddatli kreditlari hisobiga mablag‘ sarflash mexanizmining aholining ko‘pchiligi orasida mashhurligidir. 2017-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra, Avstraliyada 16,7 million kredit kartalari chiqarilgan, aholining 70,19 foizi o‘z kredit kartalariga ega bo‘lgan.

Kredit kartochkalardan ma’lum limit doirasida foydalaniladi, plastik kartochkadagi qarz esa mijozga o‘zi uchun qulay vaqtda to‘lanadi. VISA, MasterCard va American Express xalqaro kredit kartalari asosan Avstraliyada qo‘llaniladi.

Agar Kanada tajribasini oladigan bo‘lsak, kredit kartalarining uchta asosiy turi mavjud – Classic, Gold va Platinum. Gold va Platinum kartalari katta limitga ega (limitning minimal qiymati 5000 AQSH dollari), bu esa karta egasiga qo‘shimcha

moliyaviy imkoniyatlarni beradi. Ushbu kartalar asosan barqaror daromadga ega bo‘lgan jismoniy shaxslarga beriladi. Kanadada so‘nggi 5 yil ichida plastik kartochkalardan foydalanuvchilar soni keskin oshdi: 2017-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra muomalada 68,5 million donadan ortiq Visa va Mastercard kartalari mavjud bo‘lib, kanadaliklarning 72 foizi kamida bitta kredit kartadan foydalagan, uning iqtisodiyotdagi bunday katta mavqega egaligi to‘lovlarni asosan plastik kartalar yordamida amalga oshirilishini anglatadi.

Agar qo‘yilmalar hajmi bo‘yicha xorijiy tajribaga nazar tashlaydigan bo‘lsak, to‘lovlar segmenti birinchi o‘rinni egallaydi. Bu yerda banklar yangi ishtirokchilar tomonidan eng kuchli bosimni boshdan kechirishadi. Aholiga ko’rsatilayotgan to’lov xizmatlari va ularning turlari bo’yicha jahonda Xitoy davlati yetakchi o‘rinni egallaydi. Xitoy davlatining aholiga nisbatan to‘lovlarining bozor ulushi 40% (0,67 trillion dollar) ni tashkil qiladi. Bu bozorda ikkinchi o‘rinni Qo‘shma Shtatlar egallab, 20% (0,34 trln. dollar) ni tashkil etadi.[2]

Ta’kidlash joizki, Xitoy uchinchi shaxslarga to‘lovlar bozorida birinchi o‘rinda turadi, ammo Buyuk Britaniyaning “Innovatefinance” axborot hamjamiyatining ma’lumotlariga ko‘ra, 2015-yilda amalga oshirilgan Fintex operatsiyalari soni bo‘yicha Xitoy AQSH va Buyuk Britaniyadan keyingi uchinchi o‘rinda turadi.

Buyuk Britaniyada o‘tgan yilning eng mashhur investitsiya bitimlari orasida aprel oyida FundingCircle R2R kredit platformasiga 150 million dollar, fevral oyida WorldRemit mobil pul o‘tkazmalari xizmatiga 100 million dollar, TransferWise xalqaro pul o‘tkazmasi xizmatiga 58 million dollar investitsiya qilinganini alohida ta’kidlash mumkin.

Bank xizmatlarida bank hisob varaqalariga masofaviy kirish birinchi marta XXI asrning 80-yillarida AQSHda uy banki tizimi ko‘rinishida paydo bo‘lgan. Tizim mijozlarga birinchi navbatda statsionar telefon orqali emas balki mobil telefon orqali bank kompyuteriga ulanish orqali o‘z bank hisob varaqlarini tekshirish imkoniyatini yaratdi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda aholining katta qismi bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatiga ega emas, iste’mol banki sust rivojlangan, lekin ayni paytda mobil aloqaning yuqori darajasi mavjud. Shunga ko‘ra, bunday mamlakatlarda Fintex sanoatining faol o‘sishi uchun barcha zarur sharoitlar mavjud, deyish mantiqan to‘g‘ri keladi.

Osiyo mintaqasida – Hindiston, Indoneziya va Filippinda 400 millionga yaqin aholi hanuz an’anaviy bank xizmatlari bilan qamrab olinmagan. Hindistonda o‘zgarishlarning yetakchisi “AADHAAR” deb nomlangan milliy biometrik identifikatsiya loyihasi bo‘lib, u bilan birga aholi uchun 200 milliondan ortiq bank hisob raqamlari ochilgan.[3]

Ana shunday loyihalardan biri “Stripe” qayta ishlash korxonasidir. U savdo qiluvchining veb-saytidan chiqmasdan va tranzaksiyani yakunlash uchun yo‘naltirmasdan to‘lovni amalga oshirish imkonini beruvchi yangi xizmatni e’lon qildi.[3]

“Stripe” o‘rtasidagi farq shundaki, xizmat 140 dan ortiq turli valyutalarda kredit kartalar orqali to‘lovlarni amalga oshirish, o‘z mobil qurilmalaringizdan bank o‘tkazmalarini amalga oshirish imkonini beradi. [4]

Moliyaviy sohadagi yana bir innovatsion loyiha – “KreditTech” ijtimoiy tahliliga asoslangan kreditlash platformasi. Ushbu xizmat jismoniy shaxslar uchun onlayn kreditlash platformasi bo‘lib, unda qarz oluvchilarning kreditga layoqatliligi an’anaviy vositalar yordamida emas, balki ularning onlayn ma’lumotlari asosida tahlil qilinadi.

Kompaniya 20000 ga yaqin qarz oluvchini baholash parametrlaridan foydalanadi. Bank ko‘chirmalaridan tortib, ijtimoiy tarmoqlardan olingan ma’lumotlarni tahlil qilish va insonning Internet saytlari bilan o‘zaro aloqadagi formatidan iborat. Texnologik rivojlanishning jadallashuvi, Internetga global kirish, ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi, sog‘liqni saqlash tizimlarini raqamlashtirish va ommaviy axborotlar texnologiyalarining rivojlanishi shaxslarning raqamli yangi manbalarini yaratmoqda.

Moliyaviy sektorda innovatsion ishlanmalar bilan shug‘ullanadigan yana bir kompaniya “Square” kabi Fintex loyihasini taklif qiladi. Ushbu loyiha kichik korxonalarga Android va iOS mobil platformalarida o‘z mijozlaridan kredit kartalari va mobil telefonlaridan to‘lovlarni qabul qilish imkonini beruvchi texnik yechimlarni taqdim etadi.

Hozirgi vaqtda Yevropada virtual bank biznesining rivojlanishi AQSHdagi sur’atlardan oldinda. G‘arbiy Yevropada (Fransiya, Germaniya, Niderlandiya, Ispaniya) AQSHdagiga qaraganda ikki baravar ko‘p elektron banklar mavjud. Raqamli banking Skandinaviya mamlakatlarida – Norvegiya, Finlandiya, Shvetsiyada eng faol rivojlangan: bu yerda raqamli bank xizmatlarini banklarning 95 foizi taqdim etadi va ushbu banklar mijozlarining 70 foizi bunday xizmatlardan foydalanadi. Yevro hududida masofaviy bank xizmatlarini ko‘rsatish uchun yagona to‘lov standartlari joriy etildi.

Yevropa va AQSH aholisini raqamli bankingga jalb qilish ko‘lami quyidagi statistik ma’lumotlardan dalolat beradi: Yevropa va Amerika Qo‘shma Shtatlarida barcha bank operatsiyalarining 75 foizigacha qismi fuqarolarining bank ofisiga bormasdan amalga oshiriladi ya’ni Internet, mobil telefon yoki bankomatlar orqali.

Bugungi kunda Yevropa va AQSHda raqamli bank xizmatlaridan foydalanuvchilarning umumiy soni taxminan 150 million kishini tashkil etadi, ya’ni katta yoshdagi aholining 35-40%. Raqamli bankning eng faol foydalanuvchilari soni 25 foizdan ko‘p emas.

Virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari-Klassik banklar va fintex startaplari mijozlarga masofaviy xizmatlar (onlayn, mobil) orqali qulaylik yaratish uchun VR/AR texnologiyalaridan foydalanishmoqda.

Raqamli banklar va elektron pul-Dunyodagi 319 ta raqamli bankdagi pullarning 90% elektron shakldadir. Bu raqamli transaksiyalar va masofaviy xizmatlarning asosiy yo‘nalishini ko‘rsatadi.

Bu mijozlarning sodiqligini oshirish va ular bilan aloqani kuchaytirishga xizmat qiladi.

Mamlakatimizda ham so‘nggi yillarda naqd pulga bo‘lgan talabning kamayishi va naqd pulsiz hisob-kitoblarning kengayishi natijasida savdo va xizmat ko‘rsatish shoxobchalarida o‘rnatilgan to‘lov terminallari soni sezilarli darajada oshdi. Respublikada plastik kartochkalar orqali hisob-kitoblar tizimining rivojlanishi natijasida naqd pulga bo‘lgan ehtiyoj yildan-yilga kamayib bormoqda. Xususan, oxirgi yillarda bankomatlardan har oyda yechib olinadigan naqd pulning o‘rtacha miqdori 2005-yilga nisbatan 12-15 foizga kamaygan.

O‘zbekistondagi raqamlashtirish jarayoni - O‘zbekiston ham global raqamlashtirish tendensiyalariga tez moslashmoqda. Naqd pul oqimlari kamayadi, bank xizmatlari va iste’molchilar odatlari raqamlilashtirilmoqda.

O‘zbekiston rasman raqamli bankingni rivojlantirishga kirishdi. 2018-yil yanvar oyida qonunchilikda “ raqamli bank ” atamasi birinchi marta paydo bo‘ldi va masofaviy bank xizmatlarini rivojlantirish zarurligi ta’kidlandi.

2020-yil 5-oktyabrda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi tasdiqlangan bu strategiyada raqamlashtirish maqsadlari mintaqaviy sharoitlarga moslashtirilgan holda aniq belgilangan.

Bu strategik hujjat mamlakatning barcha sohalarida raqamli yechimlar joriy etilishini, xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish va raqamli tadbirkorlikni rivojlantirishni nazarda tutadi.

O‘zbekiston raqamlashtirishda autsayder emas, balki raqamli yechimlar ko‘lamini kengaytirish va jadallashtirish uchun zarur imkoniyatlarga ega. Bu aholi, tadbirkorlik va davlat sektorining manfaati uchun xizmat qiladi.

Umuman olganda, “Raqamli dunyo”ni qo’llab-quvvatlash uchun zarur infratuzilmani rivojlantirish va jadal rivojlanayotgan texnologiyalar fonida bank moliyaviy texnologiyalarini joriy etishdagi mavjud muammolar yechimlarini topishning dolzarbligini ta’minlash bank tizimida raqobatbardoshlikni saqlashda ham bank xizmatlarida, ham iqtisodiyot rivojida muhim ahamiyatga ega bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Matyanova E.S. Moliya va bank sohasida raqamli texnologiyalar // Moliyaviy huquq. – 2021-yil.-№ 7.-S.3-7.
2. FinTex banklarni almashtiradi [Elektron resurs] / “GeekTimes” axborot texnologiyalari haqidagi elektron jurnal, - Electron. Dan., 2016. URL: https://geektimes.ru/company/wirex/blog/275844, bepul.
3. FinTech-loyihalari [Elektron resurs] / "CoinSpot" moliyaviy innovatsiyalar elektron jurnali. Elektron. Dan., 2016. URL:http://coinspot.io/world/velikobritaniya-vse-bolshe-privlekaet-finteh-startapy-platezhi-blokchejn-kreditovanie, bepul.
4. P2P o’tkazmalari [Elektron resurs] / "Payture" onlayn to’lov xizmatlarini taqdim etuvchi xalqaro protsessing kompaniyasining elektron sayti. URL: http://payture.com/ru/integratsiya/api/p2p, bepul.
5. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 24 maydagi “Raqamli xizmatlar qamrovi va sifatini oshirish hamda soha, tarmoq va hududlarni raqamli transformatsiya qilish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-162-sonli qarori.
6. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 09.01.2018 yildagi qarori. “O’zbekiston Respublikasi Markaziy banki faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-5296-son.
7. Ma’murov B.X. “O’zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning kontseptual asoslari va xorij tajribasi” “Iqtisodiyot va ta’lim” ilmiy jurnali, 4-son, 2020 y. 38-43-betlar..
8. Moliyaviy inklyuziya O’zbekiston Markaziy bankining kun tartibiga kiritilgan (https://cbu.uz/ru/press_center/reports/134774/)